УДК 792.03

Р.Ә. Абзалина

БЕРЕНЧЕ ТАТАР СПЕКТАКЛЬЛӘРЕ
(Рокыя Габитова хәтирәләре)

В статье освещаются первые татарские театральные постановки в начале XX века по воспоминаниям Рукии Габитовой из фондов Национального музея Республики Татарстан.

Ключевые слова: первые татарские театральные постановки, воспоминания Рукии Габитовой, Национальный музей Республики Татарстан.

Татарстан Милли музее фондларында Казанда сәхнә тарихына кызыклы булырдай кечкенә генә истәлек дәфтәре саклана. Аны музейга 1953 елда Рокыя Габитова тапшырган. Истәлекләр рус телендә, төгәл, логик яктан бик эзлекле язылган. Татарчалаштыргач эчтәлеге кыскача түбәндәгеләрдән гыйбарәт:

«1903 ел ахыры һәм 1904 ел башларында Казан сәнгать мәктәбе укучысы Исмәгыйль һәм аның бертуганы Гариф Габитов Казанда укучы мөселман яшьләре өчен түгәрәк оештыралар. Мин “мөселман” сүзен түгәрәккә йөрүче татар, башкорт, кыргыз, мишәр яшьләрен гомумиләштереп бирү өчен кулланам. Түгәрәктән кавказлылар гына никтер читтә калган. Бу түгәрәкнең максаты яшьләрне берләштерү белән бергә мөселман көнчыгышы, бигрәк тә татар әдәбияты белән танышу.

Түгәрәккә йөргән укучылардан дәүләт уку йортлары студентларының күбесе рус һәм көнбатыш әдәбияты белән беркадәр таныш булса да, туган телдәге әдәбияттан аерылган гына түгел, ә аңа бөтенләй игътибар бирми. Түгәрәккә студентлар, мәдрәсә шәкертләре, урта мәктәпләрдә укучылар IV сыйныфтан кертелә, взнослар алынмый, бәлки, моңа мөмкинлеге булган кешегә әдәби әсәрләр алып килергә тәкъдим ителә.

Дәресләргә зыян килмәсен өчен түгәрәк җыеннары ялга каршы шимбә көннәрендә уздырылганга, аны “Шимбә” дип атаганнар.

“Шимбә” түгәрәген оештыручылар арасында бер-берсен мәктәп сыйныфларыннан яхшы белгән тар даирә танышлар, шулар арасында ул вакыт Казан реаль мәктәбе студенты Мулла-Нур Вахитов һәм “Мөхәммәдия” мәдрәсәсе шәкерте, язучы Фатих Әмирханов та була.

Алга таба “Шимбә” әгъзаларының саны аны оештыручылар тәкъдиме белән 1904 ел ахырына 39 кешегә җитә: 10 студент, 2 се сәнгать мәктәбеннән, 3 гимназист, 7 гимназистка, 6 сы реаль мәктәптән, 4 мәдрәсә шәкерте. Милләтләре буенча: 1 башкорт, 2 мишәр, 5 кыргыз, калганнары – татарлар.

Җыеннар үз гаиләләрендә торган әгъзалардан гына җыела

иде. Алар безнең гаилә, Терегуловлар, Әхмәровлар һәм Сәиновлар.

Һәр җыелу шул көнгә сайланган әдәби әсәрләрне уку һәм тикшерүдән башлана. Бу бигрәк тә драма әсәрләре була, соңыннан төрле күңел ачулар оештырыла. Шул чакта өй шартларында гына булса да туган телдә татарча спектакль кую теләге туа.

Исмәгыйль Габитов йорт шартларына туры китереп декорация юнәлтүне, пьеса сайлау, рольләрне катнашучыларга бүлеп бирүне үз өстенә ала. Калганнар бөтен көчләрен салып бу проектны башкару өстендә эшли башлый.

Спектакль кышкы каникулга (Рождество) туры китереп, бар кеше укулардан азат вакытка куела. Спектакль өчен төрек тормышыннан алынып татарчага тәрҗемә ителгән "Гыйшык бәласе" пьесасы сайлана. Ул вакыт без "Первая Гора"да Суханов йортында (хәзер Ленин урамы, 31) тора идек. Залыбыз бик зур арка белән икегә бүленгән. Кечкенә ягында, аның икенче бүлмәгә тоташуы безгә сәхнә өчен, ә зур ягы тамашачылар өчен бик уңай иде.

Тамашачылар "Шимбә" әгъзаларының якын танышлары, туганнары – барысы 50 ләп кеше җыела иде.

Бу театр сәнгатенә таба самими бер адым булды.

"Шимбә" җыены "яшел" яшьләрдән торып сәясәткә катнашы булмаса да, полиция безнең белән кызыксына башлады һәм акрынлап таралышырга туры килде. Кайберләребез укуларын бетереп билгеләнгән эш урыннарына яки укуларын дәвам итү өчен башка шәһәрләргә китеп бардылар.

1906 елда тагын бер марксистик әдәбият өйрәнү түгәрәге оештырып каралды, башлап йөрүче Мулла-Нур Вахитов иде. 7–8 кешедән торган түгәрәк Мулла-Нурның Варламская урамындагы кечкенә генә бүлмәсендә узды. Ул бер ике утырыштан соң полиция тарафыннан бастырылып таратылды.

1911 елда Европа әдәбиятын антик чордан башлап өйрәнү буенча тагын бер түгәрәк оештырылды. Аның җитәкчесе – Хөсәен Ямашев. Түгәрәк бары тик студент егет-кызлардан тора. Анда укытучы профессорлар ярдәме белән бик җитди мәсьәләләрга багышланган әдәби-эстетик темалар күтәрелә инде, шулай ук полиция тарафыннан матур итеп эшли башлауга тиз генә сүндерелде.

Ләкин "Шимбә" түгәрәге тарафыннан мирас булып калган татар телендә спектакль кую идеясе генә яшьләр күңелендә сакланып аны халык өчен күрсәтү мәшәкате 1906 елның 22 декабрендә реаль төс ала. Лядской урамында "Новый клуб" бинасында (хәзерге Горький урамындагы имгәнүләрдән соң тернәкләндерү клиникасы) Казанда беренче мәртәбә татарча беренче спектакль куела.

Бу яшьләрнең гөнаһлы шөгыльләре шәһәр картларын борчый, алар җитәкче органнарның берсеннән икенчесенә йөгереп спектакльне туктатырга ирешергә тели.

Никадәр мәшәкать бушка китә: губернатор спектакль куерга рөхсәт итә. Аннан бабайлар үзбаштан бу күренешкә бәйле бөтен нәрсәне җимерергә карар кылып, бу эшкә тавыш-гауга яратучы бар халыкны үз ягына тарталар. Хәзер инде спектакль оештыручыларның үзләренә полициягә ярдәм сорап мөрәҗәгать итергә туры килә.

Спектакль куелган көнне "Новый клуб" бинасы атлы полиция белән әйләндереп алынган. Алар кайтып баручы тамашачыларны өйләренә кадәр озата барып, бу тамаша тыныч кына үтеп китә.

Бу кичтә ике спектакль "Кызганыч бала" һәм "Гыйшык бәласе" куела – икесе дә төрек тормышыннан, татарчага тәрҗемә ителгән.

Тамаша уйнаучылар өчен дә, карап утыручылар өчен дә көтелмәгән уңыш белән тәмамлана. Һәр артистның сәхнәгә чыгуы алкышлар, чәчәк һәм конфетти сибүләр белән каршылана. Хәтта бу эшнең ахырын җирәнеп көтеп торган тамашачылар да ихтыярсыз бу гомуми искитмәле кызык халәткә буйсынып, башларына килгән ямьсез уйларын онытып җибәрергә мәҗбур булдылар.

Шагыйрь Сәгыйть Рәмиевның спектакльдә уйнаучы яшьләргә багышлап язган шигырендә бу үзәнчелекле тасвирлана.

Билгеле, артистларның уйнауларында да, техник яктан да җитешсезлекләр – байтак иде. Ләкин алар бит тәҗрибәсез һәвәскәрләр.

Спектакльнең уңышы уенда гына түгел, ә гасырлар буе йоклаган татар кешесен театр сәнгатенә кертеп җибәрү булды.

Беренче спектакльнең репетицияләре рөхсәт алганчы "Приказчиклар клубында (Большая Красная урамында (Хәзерге Молотов урамы, 29 йорт)) узды.

Рөхсәт алгач репетицяләр спектакль куелырга тиеш "Новый клуб" бинасында күчте.

Репетиция вакытында уйнаучылар гына түгел, ә булышырга телегән бик күп яшьләр катнаша, үз өлешен кертә иде.

Һәвәскәр спектакльләр 1911 елга кадәр дәвам итте, бәлки аннан ары да. Яңа труппалар туа торды. Хәтта хатын-кызлар өчен аерым спектакльләр куела, мондыйларда барлык рольләрдә дә бары хатын-кызлар гына уйный.

Фото № 1. Ләкин бу берәмтелекле күренеш булды һәм озакка сузылмады.

Тамашачылар һәр кеше кердә ала торган спектакльләргә бик тиз ияләште.

Бу беренче спектакльдә катнашучылар:

1. Әминә Терегулова (Гәрәева); 2. Зәйнәп Габитова Терегулова (Хаҗиева яки Сөянова); 3. Әбүбәкер Терегулов (Юнусов); 4. Шакир Мөхәммәдьяров (Бәдри Җамалов); 5. Г. Сәйфел-Мөлеков (Газизов); 6. Сөнчәләев (Субаев); 7. Габитова (Тарханова).

Калган спектакльләрдә соңрак катнашкан кешеләр: Гафур Коләхметов (Ширгали), Суфия Коләхметова (Мурадова).

Төп рольләрне башкаручылар: Әминә Терегулова (Гәрәева),

Зәйнәп Терегулова (Солтанова), Суфия Коләхметова (Мурадова), Г. Габитова (Азраил), Г. Сәйфел-Мөлеков (Газизов), Ш. Сөнчәләев (Субаев), А. Мостафин (Алмазов).

Суфлер һәрвакыт Г. Ногайбәков иде».

Музейда сакланган афиша фотокопиясендә 1906 елның 22 декабрендә куелган беренче спектакльнең афишасында «Татар телендә татарлар тормышыннан театр уены уйналачак» – диелгән.

Куелачак нәрсәләр: «Кызганыч бала» (авторы күрсәтелмәгән) – драма, өч пәрдәдә һәм «Гыйшык бәласе» – комедия, дүрт пәрдәдә. Уйнаучы кызлардан: Хәнифә Морадова (С. Коләхмәтова), Сәлимә Тарханова (Габитова), Газизә Хаҗаева (Зәйнәп Терегулова), Хәдичә Шакирова һәм Гыйззәтбану Шәмсетдинова; ирләрдән: Һәрмаз Бәзәрҗумһаров (Шакир Мөхәммәдъяров), Мидхәт Сами, Галим Бакиров, Вәли Газизов (Г. Сәйфел-Мөлеков?), Әхмәт Исмәгыйлев, Кәрим Тиниев һәм Ибраһим Хәйбушев. Җәя эчендә уйнаучыларның чын исемнәре булырга мөмкин. Театр белгече Исмәгыйль абый Һилалов бу эшләрдә үзе катнашкан кеше буларак актерларның сәхнә исемнәре спектакльләрнең мәгърифәтчелек максаты белән кулланганын һәм уйнаучыларның тарихка үз исемнәрен кертеп калдырырга оялуларыннан дип әйтеп калдырган иде.

Ул вакыт бер сыер 5 сум торган дип исәпләсәк, билет бәяләре бик аз түгел: 1–2 рәтләр – 3 сум, 3–5 рәтләр – 2 сум 50 тиен, 6–7 рәтләр – 2 сум, 8–9 рәтләр – 1 сум 50 тиен. Басып торучылардан – 75 тиен, шәкертләргә – 50 тиен. Билет бәясеннән артыграк итеп түләргә теләүчеләр булса – рәхмәт әйтеп кабул ителәр, чөнки спектакльдән килгән бар акча «Казан дөрелфөнүнендә (университетында), укучы фәкыйрь студентларга ярдәм итү җәмгыятенә» тапшыралачак диелгән.

Музей фонды Гайшә Шәрипова архивында Гаяз Исхакыйның «Өч хатын белән тормыш» спектакленең кызлар труппасы тарафыннан фәкать хатын-кызлар өчен генә куелган спектакльдә катнашучыларның фотосы саклана (ГМТР № 125694а-167). Нәкъ шундый ук вариант егетләр труппасы да тарихи фотога кереп калган (ЦМТР № 118157 – № 118158).

Татар театрының беренче адымнары булган бу хәрәкәт әхлакый-эстетик тәрбия максатларыннан һәм студентларның бер-берсе белән зыялы аралашу мөмкинлеге буларак татар мәгърифәт идеологы Фатих Әмирхан һәм аның фикердәшләре тарафыннан гасырлардан килгән милли тәрбия традициясенең XX гасырга таба нечкә һәм дөрес форматта дәвам итүен тәэмин итте.

Абзалина Рәмзия Әсрар кызы,
Татарстан Республикасы Милли музее өлкән фәнни хезмәткәре

«Шимбә» түгәрәген оештыручылар Фатих Әмирхан, Г. Габитов, Г. Маматов. 1903. Габитовларның Ульяновлар урамындагы фатирында төшерелгән

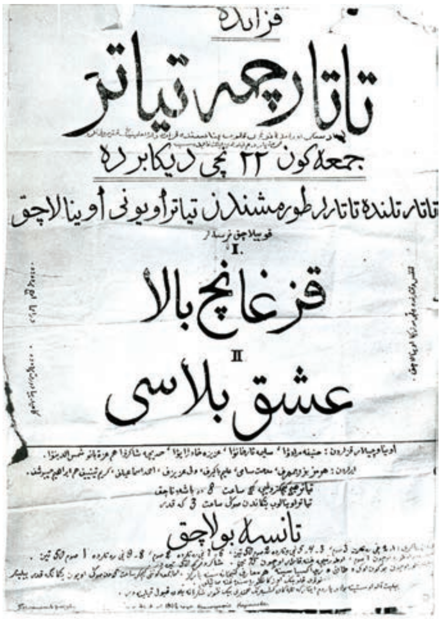

1906 елның 22 декабрендә Казанда халык өчен куелган беренче спектакльнең афишасы

Казанда спектакльләрдә катнашкан зыялы кызлар труппасы